

Tomislav JOZIĆ

Okolnosti i sadržaj enciklike *Fides et ratio**

Za bolje razumijevanje

Zamislite pticu ranjenih krila! Koliko god se ona pokušavala uzdići u visinu, ne uspijeva do kraja i ostaje samo na pokušajima. Ovu je sliku moguće simbolično prisposobiti sa sudbinom čovjeka ili, još bolje, sa knjižicom-dokumentom-enciklikom Ivana Pavla II *Fides et ratio – Vjera i razum*. Već u prvoj rečenici on koristi simboličnu ptičju figuraciju za vječno ljudsko traganje, pa kaže: "Vjera i razum izgledaju poput dvaju krila kojima se ljudski duh uzdiže k promatranju istine." Karol Wojtyła nije samo papa. Dobro je prisjetiti se kako je još prije toga bio, ali i ostao pjesnik, a pjesnici su uvijek tragači i sanjari u isto vrijeme. Ostavljajući po strani zbijeni sadržaj njegove enciklike, u njezinoj su pozadini, u nju su pretočeni: njegovo traganje i njegovi snovi kao svojevrsna utopija ljudske sreće, koja se "ovdje" teško ostvaruje.

Istina je tema enciklike i vječno pitanje ljudskoga života. Da bi se došlo do istine, valja koristiti dva krila iz naslova, ali obadva moraju biti zdrava. Po redosljedu razum je prvi kao pretpostavka vjere, a ona nije manje važna na putu do istine. Nitko ne može čovjeku zabraniti uporabu razuma, dok se vjeru može zabranjivati, ali nikada i uništiti. Ideološki Berlinski zid kao simbol zabrana postavljen pred istinom, može se srušiti samo razumom i vjerom zajedno. Wojtyła je zaslužan za rušenje onoga pravoga, a ovim dokumentom želi utri put rušenju i misaonog zida. To je temeljna nit njegove enciklike.

Uokolo enciklike

Krakovski nadbiskup izabran je za papu 1978. god. Iz nastupa kroz 20 godina pontifikata vatikanski je nakladnik objavio 21 svezak njegovih tekstova, koji sadrže oko 70 tisuća kartica pisane riječi,¹ više nego što je Toma Akvinski napisao u sabranim djelima za života (tridesetak tisuća stranica).² Ne začuđuje stoga ni

* Izlaganje na okruglom stolu održanom na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu 23. listopada 1999.

1 *Vjesnik* (Zagreb), 7.10.1999., str. 8.

2 T. Vereš, *Toma Akvinski. Izabrano djelo*, Globus, Zagreb 1981., str. 19.

podatak da je kroz to vrijeme objavio trideset dokumenata, od kojih je posljednji *Fides et ratio*, s potpisom od 14.9.1998. Ova enciklika se može smatrati povijesnom, jer se pojavljuje s temom o filozofiji 119 godina nakon enciklike Leona XIII. sa sličnim sadržajem, *Aeterni Patris* (4.8.1879).

Wojtylin dokument ima dva osnovna razloga objavljivanja: 1. osjećaj, koji je uostalom izražen i u nauci posljednjeg Sabora (*LG*, 25), da i današnji biskupi svijeta moraju biti "svjedoci božanske i katoličke istine", te 2. razlog, njegova želja za produbljivanjem istine koja je temelj vjere.³ Budući da je i sam Papa katolik, ne treba mu zamjeriti na ovakvim prioritetima. Na to ga prisiljava, pored ostalog, i njegovo iskustvo svjetskog putnika kroza susrete sa drugim i drugačijim ljudima, religijama i kulturama, kojima naglašeno priznaje iskrenost u traženju čvrstog oslonca na smislu čovjeka kroz priznavanje transcendencije. Ovu njegovu sklonost filozofijskom diskursu ne treba nipošto promatrati izdvojeno iz ostalih dokumenata. Osjetljivost na "neke temeljne istine katoličkog nauka"⁴ koje se dovode u pitanje jest razlogom da prethodna enciklika *Veritatis splendor – Sjaj istine* (1993) s ovom posljednjom, koja joj je logički nastavak, u biti čini svojevrsnu cjelinu. Dok naime prva raspravlja o istini kao temelju morala, *Fides et ratio* govori o odnosu između razuma i vjere, kojoj je istina temelj.

Nije bez razloga ova enciklika nastala baš u naše vrijeme, jer je ono doseglo vrh nepovjerenja, sumnji i očaja spram ljudskog razuma i antropologije uopće (kriminal, ratovi, ljudska prava, kulturalni antagonizmi, ekologija i slično). Zato je ona "veoma hrabar" (molto coraggiosa) dokument ovoga doba, tvrdi jedan komentator.⁵

Okvirni sadržaj

Svoj govor o problemima nastalim iz ljudskog razuma, autor enciklike uokviruje u odnos filozofije i teologije. Ove dvije discipline se moraju nadopunjavati, jer su one samo "dvostruki red spoznaje" jedne istine o čovjeku (*FR*, 9). Pored dva spomenuta razloga pojave enciklike, tj. svjedočenje i produbljivanje istine, u njoj je izražena i jedna opasnost kao moguća posljedica neusklađenosti "dvostrukoga reda": "Ako se, naime, jednom ukloni istina o čovjeku, puka je iluzija nastojanje, da ga učinimo slobodnim. Jer istina i sloboda su ili skupa povezane ili skupa nesretno propadaju" (*FR*, 90). Bila bi to "propast metafizike" (*FR*, 55).

Ovako motivirana, enciklika je namijenjena filozofima, teolozima i svim ljudima koji traže istinu (*FR*, 6). Iz takva usmjerenja, njezin je sadržaj strukturiran u sedam poglavlja s ukupno 108 brojeva (uvod 6, zaključak 9, ostalo 93), na oko 150 stranica.⁶ Sama poglavlja razrađuju sljedeće teme.

3 Ivan Pavao II., *Fides et ratio - Vjera i razum*, preveo Šimun Selak, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1999., br. 6.

4 *Veritatis splendor* (1993) - *Sjaj istine*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1998., br. 4.

5 Carmelo Vigna, *La ragione della fede, Humanitas* (Brescia), 3 (1999) 368; 368-373.

6 Talijanska verzija (Libreria editrice Vaticana, 1998.) ima 142, a hrvatski prijevod (Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1999.) 148 stranica; oba izdanja formata 12 x 17 cm.

1. (Br. 7-15). Polazište rasprave je u *očitovanju Božje mudrosti* kroz objavu ili, drugim riječima, izričaj misterija koji se razumom ne iscrpljuje, nego više vjerom prihvaća. Još je T. Akvinski ustvrdio da jedna starica zna više o transcenciji poslije Novog zavjeta, nego ijedan filozof prije toga.⁷ U tom smislu enciklika je na tragu dvaju Vatikanskih sabora, iako je prvi zbog racionalističke kritike vjere više naglašavao transcenciju (br. 8), dok se po drugom na putu do "punine istine" naglašava i povijesno iskustvo i ljudska misao kao dio "dvostrukog reda spoznaje" (br. 9,12). Bez toga, razum je pred tajnom.

2. (Br. 16-23). *Vjerujem da bih razumio*, naslov koji daje naslutiti kako na putu upoznavanja istine nije moguće razdvojiti razum i vjeru. Razrješenje ljudske patnje npr., kao "ključne točke" filozofije, samo ljudskom logikom i bez metafizičke sposobnosti, osuđeno je na propast (br. 22,23).

3. (Br. 24-35). Na putu istraživanja istine čovjek mora i *razumjeti da bi vjerovao*. Time treće poglavlje tumači potrebu razumskog opravdanja vjere. Bez toga bi temeljne naravne težnje čovjeka bile beskorisne, jer je on "biće koje traži istinu", izriče autor enciklike, a prije njega i Aristotel (br. 25, 28,29). Čovjek se ne zadovoljava djelomičnim istinama, što se kao posljedica mora odraziti i u moralnim opredjeljenjima. To su samo različita lica istine o čovjeku, prisutna i u filozofiji i različitim religijama (br. 30).

4. (Br. 36-48). U ovom dijelu, o *odnosu između vjere i razuma*, enciklika se okreće kulturno-povijesnom iskustvu, u kojem se kršćanstvo susrelo s antičkom filozofskom mišlju. Susret vjere i razuma, ostvaren naročito za Tome i skolastike (ali i prije), potvrđuje osnovno suglasje "između filozofijske spoznaje i spoznaje vjere" (br. 42). Kasni srednji vijek dovodi do "zlokobnog raskida" ovih opravdano autonomnih dvaju putova. Tragediju ovog razdvajanja, dokument vidi u "pretjeranoj racionalističkoj težnji duha" (br. 45). Prestanak intelektualnog poštenja, doveo je i do gubitka metafizičke vizije svijeta, a potom i do moralnog relativizma. Zvuči kao očajan poziv Ivana Pavla II. da danas na otvorenost i iskrenost vjere mora odgovoriti i smjelost razuma (48).

5. (Br. 49-63). Posljedice iskrivljene metafizike odražavaju se i na teologiju "zbunjujući jednostavnost i iskrenost vjere". To je osnovni razlog da crkveno učiteljstvo iznosi svoj "*kritički sud o filozofijskim mišljenjima*" (br. 49-50) i to je tema ovog poglavlja. Ovim se međutim nipošto ne želi umanjiti uloga filozofije (kao *recta ratio*), nego samo posvijestiti činjenica da joj misteriji vjere prethode, na putu do istine je nadilaze, te da je biblijska antropologija filozofiji izvor nadahnuća (br.53, 60).

6. (Br. 64-79). Dok prethodne teme služe kao svojevrsni uvod, ovaj dio, kao bitno pitanje enciklike, govori o *uzajamnoj povezanosti teologije i filozofije*. Njihovo uzajamno djelovanje ide dotle da se neki teološki sadržaji, napose njezin dogmatski, fundamentalni i moralni dio, bez filozofije jednostavno ne mogu razjasniti (br. 66).

7. (Br. 80-99). Napokon, kao posljedica prethodnih razmišljanja o filozofijsko-teološkim odnosima, pojavljuju se *današnji zahtjevi i dužnosti*: u vidu

⁷ *Expositio super symbolum apostolorum...*, Augustín Pavlović (preveo), *Stožeri kršćanske vjere*, Symposium, Split 1981., str. 30-31.

neodrecivosti Božje riječi kao zadaće teologije, ali i konzistentne suradnje filozofije. I jedna i druga susreću se s najtragičnijim oblikom zla, onim moralnim. Ono je neodvojivo povezano s ljudskom slobodom i harmonijom smisla (br. 80, 102). Ne budu li ova dva područja u stvaranju objektivnih sudova išla ruku pod ruku, teško će se ostvariti ljudska mudrosna širina i spoznaja istine (adaequatio rei et intellectus) (br. 81,82).

*

Odgovori koje *Fides et ratio* nudi nisu samo teorijske naravi, nego temeljito određuju ljudski život i odnose u njemu. Stoga osnovne teme ovog dokumenta i polaze od danas više neodrživih pogleda koji vode razdvajanju vjere i razuma. Enciklika je izazov svim tragačima za istinom, a odgovorni su za ljudsku misao, kulturu i moral. Ivan Pavao II. u njoj svima ostavlja otvorena vrata za raspravu i daleka mu je pomisao o osudama onih koji drugačije misle. Ukratko, tražiti mudrost onkraj spoznajne kvantitete, usmjeriti kulturu prema dobru čovječanstva, sačuvati filozofijsko-teološki dijalog, ostvariti vlastitu slobodu neodvojivo od istine, samo su neki od prijedloga i želja autora enciklike.⁸ Drugim riječima, ona je hrabar prijedlog za izgradnju odnosa između ljudske kulture i poruke Evanđelja i poziv na otvorenost prema metafizici, nasuprot radikalnom nepovjerenju u razum (br. 55). Iako neki upravo zbog ovoga predviđaju i rizik Papine nepopularnosti, ipak je to manje važno od činjenice da je njegova hrabrost "hrabrost istine."⁹

⁸ Usp. *Coscienza*, časopis crkvenoga pokreta za pitanja kulture (Rim), 6 (1998) 4.

⁹ *La Civiltà cattolica*, 3560 (1998) 116.